

УДК 321.7

ЦІННІСНИЙ ВИМІР ДЕМОКРАТІЇ

Наталія Латигіна

*Київський національний торговельно-економічний університет,
вул. Кіото, 19, Київ, 02156, Україна, latygina@ukr.net*

Охарактеризовано демократію як суспільну цінність. Проаналізовано значення демократії для суспільства і особи. Виокремлено основні ціннісні риси та ідеали демократії. Досліджено проблеми співвідношення демократії та свободи, рівності та справедливості. Визначено необхідні передумови успішної демократизації суспільства.

Ключові слова: суспільство, цінність, демократія, особа, ідеал, цивілізований, влада.

В епоху глобалізації будь-якому суспільству, зокрема й українському, необхідна система певних цілей і цінностей, які сприймає і поділяє більшість його членів, реалістична і приваблива модель майбутнього, створена на засадах традицій минулого та реаліях сьогодення.

Серед таких цінностей, як засвідчує історичний і сучасний досвід різних країн світу, одне з провідних місць по праву належить демократії, роль якої ні в якому разі не зводиться лише до принципу політичного устрою або здійснення економічних реформ.

Демократія – це певна система цінностей, спосіб політичного життя і мислення, що ґрунтується на постулатах рівності всіх перед законом і права кожного члена суспільства на життя, свободу і приватну власність.

Чимало дослідників, серед яких можна назвати Р. Сербіна, В. Пазенка, В. Качоху, В. Горбатенка, В. Цветкова, П. Новгородцева, О. Скрипнюка, звертають увагу на той факт, що ефективність демократичної системи значно залежить від того, наскільки її принципи і механізми доступні розумінню громадян, від того, що самі вони вкладають у поняття демократії. Різноманітні політичні, соціальні й економічні прояви демократії лише виражають її сутність як морального і духовного чинника, що домінує у суспільній свідомості. Про це стверджу-

ють у своїх працях Й. Шумпетер, Л. Зідентоп, Р. Даль, Дж. Сорос, Ю. Габермас.

У зв'язку з цим, на нашу думку, надзвичайно важливим і актуальним є цілеспрямоване утвердження в суспільній свідомості демократичних цінностей і принципів, цілісних, системних уявлень про сутність демократії, про особливості функціонування демократичних інститутів, загальні закономірності демократичного розвитку та його національну специфіку. Цьому буде сприяти вивчення ціннісного виміру демократії.

Головна мета статті – охарактеризувати демократію як суспільну цінність, проаналізувати значення демократії для суспільства і особи, виокремити основні ціннісні риси та ідеали демократії.

Говорячи про позитивні характеристики демократії, перш за все, необхідно підкреслити, що в політичній науці існують різні погляди на розуміння держави як сильної чи слабкої. Сильна держава – це або демократична держава, що має ґрунтовну легітимність, або авторитарна чи тоталітарна держава з її адміністративно-командними методами управління та популістською політикою. Авторитаризм, як і взагалі будь-яка насильницька форма управління, зможе на певний час забезпечити стабільність та порядок у суспільстві і навіть сприяти його розвитку. Історія має підтвердження цього. Проте, якщо в державі немає свідомої підтримки населенням її політики, вона приречена на загибель. І на це дала відповідь історія. Єдиною альтернативою насильницьким, тоталітарним чи авторитарним режимам є демократична держава.

Демократія завжди була носієм прогресу, рівноправ'я, поваги до людини, її прав і свобод. Вона не тільки не суперечила поняттю організованості, порядку, дисциплінованості, суворому дотриманню правових норм, а й передбачала поєднання високої правової культури з організованістю, відповідальністю та передбачуваністю у поведінці громадян [14, с.73].

Держава є сильною, якщо:

- вона є правовою державою з міцними демократичними традиціями;
- народ має високу політичну і правову культуру, свідомо бере участь у житті суспільства та держави;
- її сила вимірюється не чисельністю армії чи кількістю озброєння, а передусім розвиненою демократією, високим рівнем правової і політичної культури пересічних громадян та посадових осіб;
- є довіра народу до держави, її провідних органів та інститутів;
- існує взаємовплив і порозуміння між різними гілками влади;

- вона зменшує у своїй діяльності адміністративний ресурс та посилює роль демократичних важелів, закону, впливу міжнародного права.

Інакше кажучи, це – характеристика власне демократичної держави.

Як показує світовий досвід, саме демократія як усталена соціальна цінність є переконливим доказом реальності нової моделі “суспільного договору”, можливості забезпечення “угоди незгодних”, об’єднання заради спільної мети різних за соціальним статусом та переконаннями соціальних груп, тобто виконує винятково важливу функцію суспільного інтегратора (“консенсусна демократія”) [11, с. 4–5]. Велич і цінність демократії саме й полягає в тому, що вона не лише допускає, але й вважає необхідною постійну дискусію щодо мети загального блага, вільний обмін думками щодо стратегії і тактики найдоцільнішої політичної діяльності, як обов’язкову передумову інтелектуальної мобілізації всіх соціально відповідальних сил.

Справжня демократія не утворюється “офіційно”, вона формується в глибинах та “закутках” суспільного життя і громадської культури, зростає знизу. Тільки в такому випадку демократія є принципом організації життя соціуму в цілому, проявляє себе як духовна та ідеологічна засада, що забезпечує стабільність держави, її орієнтацію на людину як на найвищу соціальну цінність.

Саме в цьому значенні полягає гуманістичний сенс демократії, її “призначення”. Як справедливо зазначав свого часу Дж. Дьюї, демократія – це більше ніж форма правління, це насамперед форма спільного життя людей, їх загального досвіду, їх взаємодії. Демократія у сучасному розумінні, перш за все, є системою державних, громадянських, ідеологічних інституцій, покликаних не лише забезпечити народоправство, але й створити всі необхідні умови для цивілізованого життя людей. У такому аспекті вона набуває насамперед значення політичної цінності.

Демократія, яка не виражає життєві інтереси людей, позбавляється їхньої підтримки, приречена на те, щоб виконувати лише ритуальну роль, бути формальною, удаваною. Будь-яка ідея посоромлює себе, як тільки вона відокремлюється від інтересу. Це зауваження К. Маркса повною мірою стосується демократії. У випадку, коли демократичні, за заявами і намірами, державні програми та дії політиків не

сприяють поліпшенню життя людей, а, навпаки, погіршують його, вони обертаються на звичайну політичну риторику. За таких умов комунікативні, спонукальні, виховні функції політичної демократичної культури залишаються “річчю в собі”, замість інтеграції спричиняють розшарування суспільства, посилення соціальної напруги.

Також демократія має, без сумніву, моральне значення. Вона утворює той життєвий суспільний простір, який забезпечує рух до єднання соціально існуючого і морально “повинного”, утворює духовний клімат, в якому моральні добродії існують не всупереч обставинам, а саме завдяки їм.

Залучаючи людей до різноманітної політичної діяльності, сприяє розвитку людини як моральної особи, формує в ній почуття власної гідності, що є головною умовою існування громадянина у його стосунках з державою і владою.

Для детального дослідження позитивних рис демократії необхідно розкрити її зміст як сукупності моральних, політичних і правових цінностей. Передусім сама демократія є цінністю цивілізованого суспільства. Однак сприйняти її як таку можливо лише через зміст, принципи, мету і рівні здійснення. Ці цінності поза людським буттям не існують, вони стають соціальними орієнтирами і принципами поведінки особи та людських спільнот через соціальну свідомість, усвідомлення власних інтересів і здатність захищати та реалізовувати їх. Це означає, що демократія припускає наявність свідомого і активного громадянина, здатного до самоорганізації і самоуправління. Проте це не означає, що інституціоналізація системи демократичних цінностей передбачає їх одномірне сприйняття всіма членами суспільства. Соціальне розшарування, ідеологічний плюралізм, специфіка психіки людини не можуть забезпечити ідентичне для всіх сприйняття ідеалів демократії. Прагнення до ідентичності – прямий шлях до стагнації суспільного розвитку, до диктатури, до автократії. Головним для демократичного розвитку суспільства, забезпечення народовладдя, дотримання і реалізації цінностей демократії є підтримка більшістю її основоположних принципів.

Найважливішою цінністю та ідеалом демократії є свобода – особиста, соціально-економічна, політична, національна, мовна, культурна. Класичне визначення свободи дав К. Маркс. Він писав: “Свобода – право робити все те і займатися всім тим, що не шкодить іншому.

Межі, в яких кожен може рухатися без шкоди для інших, визначаються законом подібно до того, як кордон двох ланів визначається межовим стовпом” [8, с. 372].

Щодо політичної свободи, то цікаве визначення її дав Дж. Локк: “Свобода людей в умовах існування системи правління полягає у тому, щоб жити відповідно до сталого закону, загального для кожного у цьому суспільстві й установленого законодавчою владою, яка створена у ньому; це – свобода чинити за своїм власним бажанням в усіх випадках, коли цього не забороняє закон, і не бути залежним від непостійної, невизначеної, невідомої волі іншої людини ...” [7, с. 274]. Схожу інтерпретацію можна побачити і у Ш.-Л. Монтеск’є: “...Політична свобода полягає зовсім не в тому, щоб робити те, що хочеться. У державі, тобто в суспільстві, де є закони, свобода може полягати лише у тому, щоб мати можливість робити те, що належить хотіти, і не бути змушеним робити те, що не належить хотіти ...” [9, с. 289].

Проблеми співвідношення демократії і свободи досліджувалися з найдавніших часів. Так, ще Аристотель зазначав: “Основною засадою демократичного ладу є свобода. На загальну думку, тільки за цього ладу всі громадяни користуються свободою, оскільки до неї, як стверджують, прагне будь-яка демократія. Однією ж з умов свободи є почергові слухняність і володарювання. Справді, засада права за демократії полягає в тому, що рівність у ній здійснюється на підставі кількості, а не чесноті. І коли зрозуміти демократичне право саме так, то верховна влада в демократії має зосереджуватися в руках народу. І те, що буде схвалено більшістю, повинно вважатися остаточним рішенням, і воно вважатиметься справедливим. Говорять-бо, що всі громадяни повинні користуватися рівними правами; цим пояснюється й те, що в демократичних державах злидарі мають більше верховної влади в своїх руках, ніж заможні, – адже злидарі становлять більшість, тому й верховну силу має рішення більшості” [1, с. 166].

Історичний досвід підтверджує, що свобода може успішно розвиватися, поглиблюватися і розширюватися лише в лоні демократії, що її буттям є демократія, що рівень демократизму, досягнутий суспільством, визначає і ступінь свободи цього суспільства та його членів. Своєю чергою, свобода – не пасивний зліпок демократії, а, навпаки, активний стимул її розвитку. Поняття свободи взагалі та свободи особи зокрема має суперечливий зміст, зумовлений ідеологічними принципами,

моральними ідеалами та устремліннями. Г. Гегелю вдалося сформулювати висновок, що “всесвітня історія є прогресом у свідомості свободи, прогресом, який ми повинні пізнати в його необхідності” [2, с. 19].

Свобода особистості – ключова, визначальна, первинна цінність щодо всіх закономірних правил і свобод. Демократія – форма і процес втілення невідчужуваних прав і свобод громадянина, що отримує правове закріплення у Конституції і конституційних законах. Конституціоналізм – юридична база демократії. Свобода перебуває у прямій залежності від економічної системи суспільства, таких факторів, як приватна форма власності, вільний ринок і вільна конкуренція. Тільки високий ступінь розвитку цих факторів, тільки економічно розвинуте суспільство може бути гарантією реалізації прав і свобод громадян. Безперечно, можна погодитися з тими дослідниками, які визначають прямо пропорційну залежність між часткою сукупного суспільного продукту, що припадає на душу населення, і ступенем розвитку демократії. Насправді, не існує абсолютних стандартів рівня валового національного продукту на душу населення, але він повинен бути достатньо високим і прогресуючим.

Демократія і бідність народу – несумісні. Таке розуміння впливає ще з традиції соціальної філософії, яку заклали Аристотель, мислителі епохи Просвітництва, Ш.-Л. Монтеск’є, І Кант. Вони стверджували, що за будь-якої форми демократії дії окремих людей, соціальних груп, а також інститутів влади повинні бути спрямовані на досягнення загального блага і узгоджуватися при цьому з певними цінностями і моральними нормами [5, с. 57]. Свобода від злиднів і бідності – один з її постулатів. Тільки стійкий економічний прогрес відкриває шлях до демократичного розвитку. Водночас свобода в істинному сенсі у своєму потенціалі не має нічого політичного і соціально-руйнівного, а, навпаки, є умовою, гарантом вільного суспільства і міцної держави. При цьому не можна протиставляти свободу і владу. Б. Кістяківський слушно наголошував, що права людини і громадянина чи особисті та громадські свободи утворюють лише основу і передумову того державного устрою, що притаманний правовій державі. Як і будь-яка держава, така потребує організованої влади, тобто тих інститутів, що здійснюють різні функції влади. Зрозуміло, що правовій державі відповідає цілком визначена організація влади [6, с. 563].

Винятково важливим чинником справжньої демократії і проявом її сутності є ступінь суспільної та індивідуальної свободи. Цінність демократії полягає не в тому, що вона є владою всіх, а в тому, що вона є свободою для всіх і через це виступає як благо для тих, хто потребує свободи.

Треба пригадати попередження Й. Шумпетера про те, що “стосунки між демократією і свободою насправді є більш складними, ніж ми звикли думати” [19, с. 325]. Так, наприклад, якщо демократія розуміє під свободою свавілля, вона хибно усвідомлює свій власний сенс. Коли кожен може робити все, що йому заманеться, вона опиняється у великій кризі. Платон та Сократ бачили, що демократія сама потрапляє у кризу, а не зі злої волі її ворогів. Анархія стає нестерпною для людей, і за нею настає тиранія. Демократичне суспільство передбачає, за Платоном, право громадян обирати той спосіб життя, який вони хочуть, а також свободу вибору – брати участь у політичному житті чи ні. Однак безмірне й невпинне, свавільне використання свободи, зловживання нею призводить до загибелі демократії. Англійський філософ і соціолог Ларрі Зідентоп писав: “Свобода групи людей – це зовсім не те саме, що свобода окремої людини. Визнання цінностей і традицій окремо взятої групи, якщо це розуміти як позбавлення можливості втручання ззовні в усталений порядок життя людей, що складають цю групу, можна насправді назвати визнанням її “свободи”. Але така свобода може обмежувати або придушувати індивідуальну свободу” [20, с. 204].

Оскільки в сучасному світі більшість людей, не вагаючись, поміняли б політичну свободу, яка є здебільшого віртуальною декларацією, на стабільне, безпечне і матеріально забезпечене існування, то проголошення свободи в якості найважливішої загальнолюдської цінності є вельми сумнівним з погляду обґрунтування демократії в цілому. Крім того, у реальному житті свобода, передусім політична, підмінена на диктат більшості над думкою особистості, майже тиранію більшості над меншістю.

Тому єдиним аспектом свободи, який є доступним усім громадянам, залишається право участі у виборах влади. Проте і ця безумовна цінність демократичного суспільства не є необхідною для усіх членів суспільства. Значна його частина взагалі ніколи не бере участі у виборах, залишаючись байдужою до інституту політичної свободи в формі волевиявлення на виборах. Це зумовлено тим, що життєво важливі ін-

тереси людей лежать поза політичним процесом, а їх досягнення не пов'язане з демократією. Більшість людей не бачить особистої користі від реалізації своїх прав і свобод. Окрім того, в деяких випадках ця свобода може перешкоджати їх реалізації.

Сам механізм підкорення меншості може бути використаний для обмеження індивідуальної свободи. Так сталося, наприклад, у ході демократичної процедури передавання верховної влади у Веймарській республіці А. Гітлеру.

У цілому, політична свобода має невисоку значущість для більшості населення, тому сумнівно ставити її в якості ціннісного обґрунтування соціальної справедливості.

Для сучасної демократії надзвичайно важливим є співвідношення, взаємозв'язок свободи і рівності. “Цілком можливо, – писав Алексіс де Токвіль, – уявити собі ту крайню точку, в якій свобода і рівність перетинаються і поєднуються... Хоча люди, не будучи цілковито вільними, не можуть бути абсолютно рівними і хоча, відповідно, рівність у своєму крайньому вияві збігається зі свободою, є важлива причина бачити різницю між цими поняттями” [16, с. 371]. Демократична рівність робить можливим, вірогідним обмеження та, ймовірно, знищення свободи. Але тільки вірогідним. Тобто, хоча рівність і є принципом демократії, вона є загрозою для свободи, яка включає і особисте невід'ємне право власності. Ці фундаментальні ідеали, що суперечать один одному, завжди загострюватимуть внутрішні колізії демократії. Ця проблема турбувала ще античних мислителів. Аристотель запитував: “Яким же чином досягти цієї рівності? Чи потрібно статки п'ятисот осіб поділити між тисячею так, щоб ця тисяча могла зрівнятися у правах із п'ятистами? Чи, навпаки, не слід установлювати рівності у таких осіб, але якщо зберегти поділ за статками, потім узяти порівну із числа п'ятисот і з числа тисячі й передати в їхні руки верховну владу в справах, пов'язаних із обранням посадових осіб і суддів? Виникає питання: чи буде такий держаний лад задовольняти повною мірою засади справедливості при демократії, чи скоріше він буде ближчий до справедливості у тому разі, коли верховна влада належатиме всьому народові?” [1, с. 168].

Демократія не може існувати поза рівнем соціальної, економічної і політичної рівності. Своєю чергою, ця рівність, така суттєва для демократії, загрожує свободі. Демократія потребує рівності, однак її

рівень, необхідний для існування, несе ймовірність несвободи і можливість переродження демократичного режиму, навіть у форму деспотії. Тобто реальна тенденція є такою, що демократичні системи будуть прагнути до самознищення, заміщення авторитарним режимом, при цьому за ухвалення і підтримки з боку народу [4, с. 34].

Важливим морально-ціннісним компонентом демократії є соціальна, політична, загальнолюдська справедливість. В. Горбатенко у своєму дослідженні проблем справедливості відзначає, що ідея справедливості сягає своїми витокami Стародавнього світу. Платон називав справедливістю добродетель, що означає правильне ставлення до інших людей, а також суму всіх чеснот взагалі. Аристотель пов'язував справедливість із заслугами членів суспільства, на основі яких можна розподіляти певні блага. Юстиніан визначав її як постійну і вічну волю віддавати кожному належне. Середньовічні мислителі намагалися узгодити справедливість з ідеєю перерозподілу надлишкового багатства. Фома Аквінський навіть вважав, що людина в крайній нужді має право претендувати на чужу власність. На думку І. Канта, те, чого вимагає справедливість, має бути виконано незалежно від будь-яких обставин суспільного розвитку [3, с. 14]. Б. Кістяківський писав: "...Людині завжди і всюди притаманне прагнення до справедливості. Тому для будь-якої нормальної людини існує певний примус не лише судити про справедливість і несправедливість того чи іншого соціального явища, а й визнавати, що ідея справедливості повинна здійснюватися у соціальному світі. Це примушування пояснюється невід'ємністю прагнення до справедливості від нашого духовного світу і загальнообов'язковістю його для кожної нормальної свідомості. Отже, судження на підставі категорії справедливості не лише стоять рівнобіжно до суджень з категорії необхідності, а й наділені такою ж невід'ємністю і загальнообов'язковістю для нашої свідомості, як і ці останні" [6, с. 179]. Справедливість як головна цінність демократії у її сучасній інтерпретації поповнюється положенням про "диференційовану рівність"; соціальна справедливість допускає "обмеження рівності", якщо це відповідає загальносуспільному благу ("рівна нерівність" Дж. Роулса).

Загальнолюдські демократичні цінності не завжди і не всіма народами приймаються як такі. Існують багаточисельні культури, в котрих народ не розглядає подібні цінності в якості необхідних атрибутів соціальної справедливості і власного щастя. У таких державах і цілих

етнічних об'єднаннях вони можуть бути не тільки безглуздими, але й небажаними, оскільки суперечать традиційній культурі народів.

Всезагальну рівність можна розглядати як надання усім людям однакових шансів на досягнення поставлених ними життєвих цілей. І цю тезу можна трактувати як рівноправне використання усіх благ, створених суспільством, усіма його членами в однаковій мірі.

Тому демократія, з погляду забезпечення всезагальної рівності і соціальної справедливості, є здебільшого формальне, юридичне встановлення цих цінностей.

Наприклад, західні теоретики демократії визнають очевидність протиріччя між свободою і рівністю. Спроби вирішення цього протиріччя здійснюються постійно. Ю. Габермас вважає, що “нормативна напруженість зв'язків між рівністю і свободою може бути вирішена лише тоді, коли ми відмовляємося трактувати принцип народного суверенітету в дусі сугубої конкретності” [17, с. 71]. Виявляється, що народна воля має відокремлений, абстрактний характер. На практиці це теоретичне уявлення філософа підтверджується повністю, оскільки конституції демократичних країн усього лише декларують, але рідко забезпечують практично волю народу.

На рубежі XXI сторіччя демократія зіткнулася з новими випробуваннями. У багатьох розвинутих країнах утвердилася влада корпорацій, далека від справжньої демократії. Фактично політична та економічна влада належить вузькому корпоративному прошарку суспільства, який здебільшого керується егоїстичними, корисливими прагненнями і нехтує інтересами народу. Таку суспільну систему називають корпоратократією, тобто це влада нечисленної групи людей, які її приватизували. Внаслідок цього виникає питання: якщо існує можливість концентрації необмежених економічних ресурсів у руках небагатьох, то вони можуть поставити під свій контроль політичні процеси й обмежити політичну рівність громадян, які, своєю чергою, можуть об'єднатися проти спритної еліти, та, використовуючи свої політичні права, експропріювати власність багатії меншості? І в тому, і в іншому випадку демократичний процес позбавлений змісту. Можливо, чіткої, однозначної відповіді на ці питання немає. З нашого погляду, основні права людини не є в антагоністичних відносинах між собою, влада і власність нерозривні та не суперечать фундаментальним основам демократії. Безумовно, повинен існувати демократичний процес захисту

бізнесу від зайвого регулюючого втручання державної влади і, своєю чергою, стійкий захист влади від захоплення її олігархічним бізнесом, обмеження його можливостей. Суспільство і держава повинні бути чутливими до тих умов, причин, що породжують глибоку нерівність у розподілі власності. При цьому слід враховувати, що чим менше надмірно багатих, тим більше середнього класу. Навряд чи можна знайти достатньо обґрунтований критерій рівноправності чи справедливості у розподілі економічних ресурсів, модель багатства і доходів, яка б відповідала вимогам рівноправності. Справедливості економічної нерівності не може бути, хоча категорія розподільчої справедливості має право на існування [18, с. 86].

Отже, класична демократія не усуває протиріччя між такими фундаментальними положеннями її змісту і повсякденними проблемами людського буття, як свобода і рівність, свобода і справедливість, індивідуалізм і колективізм.

Відомий російський учений П. Новгородцев попереджав, що демократія не є панацеєю від усіх бід, особливо коли джерелом останніх є безмежна суспільна свобода.

“Свобода, – зазначав учений, – що заперечує начала загального зв’язку і солідарності всіх членів спілкування, призводить до самоліквідації і руйнування основ державного життя... Ті, хто мислить по-старому, що демократія є якоюсь виключно доброю і тривкою формою, все ще гадають, що в плані своїх спрямувань на цій вимозі демократії можна поставити крапку. Вони дивляться на демократію як на якийсь вичерпний і всеохоплюючий символ справедливості і волі, як на головну і основну умову будь-якого подальшого прогресу. Втім сучасна наукова думка на підставі широкого досвіду застосування демократичних засад підтверджує дуже давнє спостереження, що демократія, як будь-яка інша форма, може бути кращою або гіршою залежно від духовного змісту, який вкладає в неї народ, і що за відомих умов вона може стати і повним спотворенням будь-якої справедливості” [10, с. 18].

Основна цінність демократії – пріоритет прав людини щодо прав держави. Демократія як політична система виникла і розвивається передусім у межах держави, з якою пов’язані її основні інститути. Тому питання про співвідношення прав людини і прав держави пов’язане з соціально-правовою природою держави. Так, ідея правової держави

передбачає обмеження її могутності на користь громадянського суспільства і гарантування пріоритету прав громадян щодо прав держави, а соціальний характер держави спрямований на забезпечення прав для всіх членів суспільства [15, с. 94]. Проблему правової держави докладно розробив Б. Кістяківський, який писав: “Основний принцип правової, або конституційної, держави полягає у тому, що державна влада в ній обмежена. У правовій державі владі визначено межі, які вона не повинна і не може порушувати. Обмеженість влади у такій державі створюється визнанням за особистістю невід’ємних, непорушних і недоторканих прав. Насамперед, у правовій, або конституційній державі, визнається, що є визначена сфера самовизначення і самовияву особистості, в яку держава не має права втручатися” [6, с. 560].

Однією з найвищих цінностей демократії є висока моральність суспільства, без чого не може повною мірою реалізуватися жоден з принципів демократії. Мораль – це світорозуміння, цілісна система поглядів на суспільне життя і буття людини. Її основою є свобода людини, її пріоритет у всіх суспільно-політичних структурах, соціальна справедливість у суспільних відносинах. Визначальним у сутності демократії є людський фактор – люди зі своїми інтересами, потребами, поглядами, емоціями. Це, своєю чергою, визначає і сутність моралі, а тому вона і демократія – категорії нерозривні. Суспільна мораль, психологія, культура, традиції – складові демократії. Її цінності та моральні чесноти – гідність, справедливість, відповідальність, порядність, повага взаємопов’язані та взаємозумовлені, вони “підживлюють” одна одну, утворюють особливий духовний простір, у якому найкращі соціальні та моральні якості особистості можуть розкритися, а негативні – нейтралізуватися і блокуватися.

Варто зазначити, що ідеали політичної демократії та практика реалізації демократичних принципів і цінностей найчастіше не збігаються. На сьогодні не існує жодної демократичної країни з усіма параметрами й ознаками демократії. Хоча соціально орієнтований розвиток суспільства далеко просунув реалізацію демократичних принципів, особливо у країнах Західної Європи та США, демократія не може бути вищою і кінцевою формою людського співжиття і політичного розвитку, яка забезпечувала б усім людям стабільне та благополучне існування. Вона має багато недоліків, щоб повною мірою задовольняти сучасні надії людства.

Сучасне суспільство не перебуває на висоті сповідуваних ним цінностей, про що свідчать бідність і расова дискримінація, війни й імперіалізм [12, с. 157–158]. Дійсність зірвала з демократії ореол надприродної сили політичного фетишу. Ще апостол демократії Ж.-Ж. Руссо стверджував: “Якби взяти поняття демократії у всій точності його значення, то істинної демократії ніколи не було і не буде” [13, с. 213]. Це, звичайно, не означає, що сьогодні немає відносно досконалих демократичних форм політичного устрою. Проте вона все ще залишається завданням, яке належить виконати.

Отже, демократія може мати деякі переваги над іншими політичними системами за наявності певних передумов. До таких можна віднести готовність народу до індивідуальної свободи, сформованість у громадян почуття соціальної відповідальності за рішення, які приймають, здатність більшості до самообмежень і до поваги прав та інтересів співгромадян, прищеплене з дитинства почуття поваги до закону. І тоді демократія насправді здатна зробити все необхідне для динамічного соціального розвитку та втілення проголошених демократичних цінностей: свободи, рівноправ'я, справедливості, творчості.

Реалізація цих ідей можлива лише тоді, коли буде існувати надійний механізм контролю над владою і обмеження суспільства від її деградування, внаслідок якого виникає свавілля стосовно індивідуальної свободи громадян, їх творчого початку і самовираження. Однією з форм реалізації ідеалів соціальної справедливості може бути саме демократія. Вона є доцільною там, де її механізм найбільш дійовий і не дозволяє використовувати себе для маніпулювання суспільною свідомістю з метою досягнення корисливих інтересів окремих соціальних груп і кланів, є ефективною при раціональному сполученні з іншими засобами державного управління, зокрема, на основі жорстких механізмів вертикалі державної влади.

Отже, сам факт існування демократії як стійкої багатовікової традиції суспільно-політичного життя свідчить про її незаперечну життєздатність. Як ідея, принцип, якісний показник сутності політичного життя демократія здатна реально існувати і працювати лише за умов, коли більшість населення сприймає її як загальносуспільне благо, за умов існування стійкого інтересу до цінностей демократичного способу життя, потреби у демократично влаштованих суспільних інститутах.

1. *Арістотель*. Політика. – К.: Б. в., 2002.– Кн.6. – 450 с.
2. *Гегель Г.* Сочинения. – М.–Л.: Б. в., 1935. – Т.8. – 572 с.
3. *Горбатенко В.* Філософсько-правові детермінанти сучасного розуміння справедливості // *Правова держава*. – К., 2003. – Вип.14. – С. 14–28.
4. *Даль Р.* Введение в экономическую демократию. – М.: Наука, 1991. – 124 с.
5. *Кахоча В.* Проблема общего блага в современной демократии // *Вопр. философии*, 2000. – №9. – С. 57–64.
6. *Кистяковский Б.* Социальные науки и право. Очерки по методологии социальных наук и общей теории права. – М.: Б. в., 1916. – 780 с.
7. *Локк Дж.* Два трактата о правлении. – М.: Б. в., 1988. – Т.3. – 589 с.
8. *Маркс К., Энгельс Ф.* Твори. – К.: Б. в., 1958. – Т.1. – 670 с.
9. *Монтескье Ш.* О духе законов. – М.: Б. в., 1955. – 430 с.
10. *Новгородцев П.* Демократія на роздоріжжі // *Право України*, 2003. – №9. – С. 18–30.
11. *Пазенок В.* Демократія і людина. Теорія і українська дійсність // *Політика і час*, 2003. – №2. – С.4–9.
12. *Парсонс Т.* Система современных обществ. – М.: Б. в., 1997. – 297 с.
13. *Руссо Ж.-Ж.* Об общественном договоре. – К.: Б. в., 2000. – 215 с.
14. *Сербін Р.* Демократичні засади розбудови сильної держави // *Підприємництво, господарство і право*, 2003. – №3. – С. 71–74.
15. *Скрипнюк О.* Соціальна, правова держава в Україні. Проблеми теорії і практики. – К.: Б. в., 2000. – 600 с.
16. *Токвиль А.* Демократия в Америке. – М.: Прогресс, 1992. – 559 с.
17. *Хабермас Ю.* Демократия. Разум. Нравственность / Сборник лекций, интервью. – М.: Наука, 1992. – 237 с.
18. *Цветков В., Горбатенко В.* Демократія. Управління. Бюрократія. – К.: Б. в., 2001. – 375 с.
19. *Шумпетер Й.* Капитализм, социализм и демократия. – М.: Б. в., 1995. – 478 с.
20. *Siedentop L.* Democracy in Europe. – L.: The Penguin Press Ltd., 2000. – 249 p.

VALUE DIMENSION OF DEMOCRACY

Nataliia Latygina

*Kiev National University of Trade and Economics
Kioto Str., 19, Kiev 02156, Ukraine, latygina@ukr.net*

This article deals with the characteristic of democracy as social value: analysis of the importance of democracy for a society and a personality; the distinguishing of the main valuable features and the ideals of democracy; the investigation of the problems of the correlation between democracy and freedom, equality, justice; the determination of necessary conditions for successful democratization of the society.

Key words: Society, value, democracy, personality, ideal, civilized, authority.

*Стаття надійшла до редколегії 31.03.2006
Прийнята до друку 24.04.2006*